

ARISTOTELLES

ETHICA

Ethica Nicomachea

vertaald, ingeleid en van
aantekeningen voorzien door

CHRISTINE PANNIER
en JEAN VERHAEGHE

Boek 1

11

1 ELKE RATIONELE ACTIVITEIT IS GERICHT OP EEN GOED OF DOEL

1094 a

ELKE VAARDIGHEID EN ELKE WETENSCHAP—evenals elke handeling en elke keuze—is, zo neemt men algemeen aan, gericht op iets goeds. Daarom heeft men terecht het goede gedefinieerd als datgene waarop alles afgestemd is. Natuurlijk verschillen de doeleinden onderling: soms is het een handeling, soms een daarvan onderscheiden product.¹ Als er een doel bestaat buiten de handeling, is het product² eigenlijk superieur aan de handeling. Omdat er allerlei handelingen, vakbekwaamheden en wetenschappen bestaan, zijn er ook allerlei doeleinden: het doel van de geneeskunde is de gezondheid, van de scheepsbouw een schip, van de strategie overwinning en van de economie rijkdom. Wanneer dergelijke vakbekwaamheden en wetenschappen tot dezelfde discipline behoren—zoals het vervaardigen van teugels en alle andere vaardigheden die met het tuig van een paard te maken hebben onder de rijkunst vallen, en de rijkunst op haar beurt en alle oorlogsactiviteiten onder de strategie vallen, terwijl op dezelfde wijze andere vakbekwaamheden en wetenschappen weer onder andere vallen—in al deze gevallen zijn de doeleinden van de leidingsgevende vakbekwaamheden en wetenschappen te verkiezen boven al die van de ondergeschikte. Ook de laatste worden immers nagestreefd omwille van de eerste. En het maakt geen verschil of het doel van het handelen de handeling zelf is of iets dat van die handeling onderscheiden is, zoals bij de genoemde wetenschappen.³

1094 a 5

¹TELLOS

1094 a 10

1094 a 15

Als er op het gebied van het handelen een doel bestaat dat we willen om zichzelf, en we daarom ook al het andere willen, en als we niet alles kiezen omwille van iets anders—want dan kan men doorgaan tot in het oneindige, zodat ons verlangen leeg en zinloos wordt—dan is dit doel klaarblijkelijk het goede, het hoogste goed. Is het voor ons leven dan niet van groot belang dit hoogste goed te kennen? Zullen wij niet beter in staat zijn te bereiken wat behoorlijk is als wij een doel voor ogen hebben, zoals boogschutters? Als dit inderdaad

1094 a 20

1094 a 25

1 Het doel van flitspelen is het spelen zelf, het doel van bouwen daarentegen is een gebouw (zie Aristoteles, *Magna moralia* 1211 b 27-31). Aristoteles maakt hier het onderscheid tussen de immanente en de transitieve activiteit. Dit onderscheid maakt duidelijk dat een levend wezen op twee manieren actief kan zijn, maar zijn volkomenheid of actualiteit alleen bereikt in de immanente activiteit. Deze (bijvoorbeeld flits spelen, dapper zijn, denken) is zinvol op zichzelf, omdat ze niet is gericht op een extern doel, product of resultaat. 2 Het product of resultaat, zie het vervolg: een over-

zo is dan moeten we althans in grote trekken proberen te begrijpen wat dan wel het hoogste goed is en tot welke wetenschap of discipline het behoort.

Men zal zeggen dat dit goed behoort tot de meest gezaghebbende wetenschap, die bij uitstek de leiding heeft. Van dien aard blijkt nu de politieke wetenschap te zijn. Zij bepaalt namelijk welke wetenschappen in een stadstaat vertegenwoordigd moeten zijn, welke wetenschappen elke groep burgers moet leren en tot op welk punt. Ook zien wij dat zelfs de meest gewaardeerde disciplines aan haar ondergeschikt zijn, met name strategie, economie en retorica. En doordat de politieke wetenschap zich van alle andere wetenschappen bedient, en bovendien wettelijk regelt wat men moet doen en laten, zal haar doel dat van alle andere wetenschappen omvatten; en bijgevolg zal dit doel het goede voor de mens zijn. Immers, zelfs als het goede van het individu en van de stadstaat identiek zijn, dan lijkt het toch nog wel een belangrijker en volkomener taak het goede van de stadstaat te verwerven en te bewaren. Het is weliswaar ook de moeite waard voor één enkel individu het goede te realiseren, maar het is toch edeler en verhevener dit te doen voor een volk of voor een stadstaat. Dit is het doel van ons onderzoek, dat daarmee in zekere zin een politieke wetenschap is.

Onze uiteenzetting zal toereikend zijn als zij de graad van helderheid bereikt die bij de gegeven inhoud past. Men mag immers niet bij alle discussiepunten dezelfde precieze eisen, evenmin als men dezelfde graad van afwerking eist bij alle ambachtelijke producten. Edelen en rechvaardige daden—het onderwerp van de politieke wetenschap—laten zoveel verschil van opvatting en zoveel onzekerheid toe dat zij de indruk geven uitsluitend op conventie te berusten en niet op de natuur. Eenzelfde onzekerheid bestaat ook ten aanzien van de goede dingen, omdat die aan veel mensen schade berokkenen: er zijn immers wel mensen te gronde gegaan aan hun rijkdom of aan hun dapperheid. Men mag dus al tevreden zijn als men bij de bespreking van een dergelijk thema en uitgaande van zulke premissen de waarheid globaal en schematisch kan laten zien, en als men bij onderwerpen en met premissen die alleen maar over het algemeen waar zijn tot conclusies komt die dat ook zijn. Op deze manier moet men ook elk van onze beweringen opvatten. Het getuigt van een goede vorming op

winning noemen we niet het product maar het resultaat van een strategie. 3 Niet alleen de transitieve maar ook de inmanente activiteiten worden hiërarchisch geordend volgens het schema van middel en doel. Men kan zich echter afvragen of deze laatste niet veel eerder tot het niveau van de doeleinden moeten worden getrekkend. Aristoteles beweert niet dat ethische daden middelen zijn om het geluk te verwerven, maar dat ze ingrediënten zijn van het geluk, zoals een dansstap bestanddeel is van de dans als geheel.

1094 b 25 ieder gebied die graad van precisie te eisen die de aard van het onderwerp toelaat: het is even dwaas van een wiskundige retorische argumenten te accepteren als van een redenaar strikte bewijzen te verlangen. Ieder mens geeft een juist oordeel over datgene wat hij kent en is daarvan een goed criticus. Wie dus op een bepaald gebied gevormd is geeft daarover een juist oordeel, wie een goede algemene vorming bezit geeft een juist oordeel zonder meer.

1095 a 5 Al met al is een jonge man geen geschikt toehoorder van lezingen over politiek. Hij is immers onervaren in de praktijk van het leven, terwijl de lezingen daarvan uitgaan en daarover handelen. Omdat hij bovendien geneigd is zijn emoties te volgen, zal hij vergeefs en vruchteloos toehoren, aangezien het doel hier niet kennis maar handelen is. En het maakt geen verschil of men jong van jaren of onrijp van karakter is: want dat men tekortschiet is geen kwestie van tijd, dat ligt daaraan dat men leeft volgens zijn emoties en al wat men begeert van blindelings najaagt. Net als voor een onbeheerst mens dient voor een onrijp mens kennis immers tot niets. Wie daarentegen zijn verlangens en handelingen afstent op een redelijk principe zal heel wat baat vinden bij de kennis van deze materie.

1095 a 10 Zo veel ter inleiding over de toehoorder; de manier waarop men onze uiteenzetting moet opvatten en het thema dat wij willen behandelen.

2 OPVATTINGEN OVER DE AARD VAN HET GOEDE

1095 a 15 Laten wij de draad van ons onderzoek weer opnemen. Gegeven dat alle kennen en willen afgestemd is op een goed, wat is dan het goed waarop volgens ons de politiek gericht is? Wat is met andere woorden het hoogste van alle goede dingen die we door ons handelen kunnen bereiken?

Over de naam van dit goed is iedereen het wel ongeveer eens: de meerderheid zo goed als de meer ontwikkelden noemen dit goede geluk. Zij nemen aan dat 'een goed leven hebben' en 'het goed maken' samenvallen met 'gelukkig zijn'. Wat geluk echt betekent, daarover is men het oneens. De meerderheid spreekt er heel anders over dan de

intellectuelen. Voor de eerste is het inderdaad iets zichtbaars en tastbaars, zoals genot, rijkdom of aanzien. Voor sommigen is het het een, voor anderen iets anders, en vaak is het voor dezelfde mens nu eens het een en dan weer het ander: als hij ziek is, denkt hij aan gezondheid, als hij armoe lijdt, aan rijkdom. En wie zich van zijn onwetendheid bewust is hoort in bewondering anderen' erover spreken als over iets zo groots dat het zijn begrip te boven gaat. Sommigen⁵ meenden dat er naast al die verschillende goede dingen nog iets goeds is, dat op zichzelf bestaat en tegelijk verklaart waarom al die andere goede dingen goed zijn. Al deze opvattingen onderzoeken is wellicht verspreide moeite, het volstaat de meningen te onderzoeken die het meest gangbaar zijn of een redelijke grond blijken te hebben.

Het mag ons evenwel niet ongaan dat er een onderscheid bestaat tussen uiteenzettingen die van principes uitgaan en die welke tot principes leiden. Ja, ook Plato stelde terecht deze vraag en onderzocht of de weg van naar de principes loopt, zoals men in het stadium van de scheidsrechters naar het keerpunt kan lopen ofwel omgekeerd.

Inderdaad moet men uitgaan van het bekende. Dit heeft echter twee betekenissen: wat ons bekend is en wat zonder meer bekend is. Wij moeten ongetwijfeld uitgaan van wat ons bekend is. Daarom moet iemand die met vrucht lezingen wil volgen over wat edel en rechtvaardig is, en in het algemeen over wat verband houdt met politiek, door zijn opvoeding vertrouwd zijn met edele gewoonten. In het gegeven feit ligt hier namelijk het uitgangspunt, en als dit voldoende helder is, is er verder geen waarom nodig. Wie een goede vorming heeft genoten, bezit de principes of kan ze gemakkelijk verwerven. Wie ze niet heeft en ze ook niet kan verwerven, moet maar luisteren naar Hesiodus⁶.

1097 b

1095 a 25

097 b 5

1095 b

097 b 10

1095 b 5

197 b 15

1095 b 10

197 b 20

4. Mischien de intellectuelen of sofisten die culturele vorming en politiek succes behoeven (zie ook Aristoteles, *Ethica Eudemia* 1214 b 6-9). 5. Plato en leden van de Academie. 6. Hesiodus, *Werken en dagen*, 393-397.

HET GOEDELIGT IN DE EIGEN TAAK VAN DE MENS

Vermoedelijk door de gelijkstelling van het hoogste goed met geluk aan als een gemeenplaats. Wat we nog missen is een duidelijker

a 23-1092 a 8. 17. Aristoteles volgt hier Plato, *De staat* 357b3-d2. 18. Wanneer er immers buiten de Vorm van het goede geen op zichzelf goede dingen bestaan is er ook niet een Vorm-oorzaak nodig die maakt dat deze dingen op zichzelf goed kunnen zijn. 19. Uit Aristoteles' kritiek op Plato is gebleken dat het predikaat 'goed' niet onduidelijk is. De verschillende betekenissen van 'goed' zijn echter wel aan elkaar verwant. Niet omdat er sprake is van een 'deelnhebben aan' de Vorm van het goede, zoals bij Plato, of omdat er een centrale betekenis van 'goed' bestaat waar de andere bete-

uiteenzetting van wat het hoogste goed is. Misschien lukt die wel als wij erachter komen wat de eigen taak²⁵ van de mens is. Zoals men immers van een hoboïst, een beeldhouwer en elke kunstenaar en vakman—en in het algemeen van alles wat een eigen functie en activiteit heeft—zegt dat het goede en het welslagen in die functie besloten zijn, zo kan men dat ook van de mens zeggen, als hij tenminste een eigen functie of taak heeft. Zouden een timmerman en een schoenmaker elk een eigen functie en activiteit hebben terwijl de mens er geen heeft? Heeft de natuur hem dan geen eigen taak toebedeeld? Of mogen we aannemen dat, net zoals een oog, een hand, een voet, kortom, elk lichaamsdeel duidelijk een eigen functie heeft, ook de mens naast al deze afzonderlijke functies een eigen taak heeft?

Wat kan die taak dan wel zijn? Het leven blijkt niet, want dat komt zelfs aan planten toe, terwijl wij nu juist op zoek zijn naar wat specifiek is voor de mens. Wij moeten de vitale functies van voeding en groei dus uitsluiten. Daarop volgt een niveau van leven dat gekenmerkt wordt door zintuiglijke waarneming. Ook dat lijkt de mens gemeen te hebben met een paard, een rund en alle andere dieren. Wat dus overblijft is een leven dat men actief kan noemen, het leven van het rationele deel van de ziel. In het rationele deel van de ziel kan men een onderscheid maken tussen het element dat aan de rede gehoorzaamt en het element dat de rede bezit en de denkfunctie uitvoert. En omdat ook dit leven op twee manieren verstaan kan worden, moeten we het hier in de zin van activiteit nemen. Dit geldt als de meest toepasselijke betekenis.

Als de eigen functie van de mens dan bestaat uit een activiteit van de ziel die zich volgens de rede of althans niet zonder haar voltrekt, en als wij stellen dat de functie van X en van een goede X identiek qua soort is—zoals bijvoorbeeld de functie van een cierspeler en die van een goede cierspeler—en dat dit zonder meer in alle gevallen geldt, in het ene geval wordt de grotere kwaliteit die het resultaat is van de voortreffelijkheid aan de functie toegevoegd—de functie van een cierspeler is de cifer te bespelen, en die van een goede cierspeler, goed te spelen—als dat zo is en we de functie van de mens definiëren als een vorm van leven, en als dit leven bestaat uit een activiteit van de ziel, namelijk uit handelingen die met de rede verbonden zijn, als de functie van een voortreffelijk mens bestaat uit de juiste en edele beo-

Te eigen taak

van de mens

of denken

1098 a 15

1098 a 10

1098 a 5

1098 a

1097 b 30

1097 b 25

1098 a 15

kennisen van zijn afgeleid. De verwantschap is gelegen in een analogie zoals de verhouding tussen het gezichtsvermogen en het lichaam goed is, zo geldt dat ook voor de verhouding tussen het intellect en de ziel. Verschillende dingen worden dus 'goed' genoemd omdat elk ervan zijn eigen afzonderlijke doel realiseert niet omdat ze allemaal samen bijdragen tot een gezamenlijk doel. 20. Zie Aristoteles, *Metaphysica* 1003 a 33-1005 a 17. 21. Zie 1094 a 19-23; dat het uiteindelijk doel het goede is. 22. Op dit begrip van onafhankelijkheid komt Aristoteles terug in 1177 a 28-

fening van die activiteit; en als elke activiteit goed wordt beoefend als de beoefening ervan in overeenstemming is met haar eigen voortreffelijkheid; welnu, als dat zo is, bestaat het goed van de mens in de activiteit van de ziel overeenkomstig²⁷ haar voortreffelijkheid; en als er meerdere vormen van voortreffelijkheid zijn, in de activiteit die overeenstemt met de beste en meest volkomen voortreffelijkheid. We moeten daar nog aan toevoegen: in een leven dat zijn volhooing heeft bereikt.²⁸ Een zwaluw maakt immers nog geen zomer, evenmin als één enkele dag. Zo ook volstaat één enkele dag of een korte tijd niet om een mens gelukkig, volkomen gelukkig te maken.²⁹

(7) **ONZE DEFINITIE GEEFT EEN SCHETS VAN HET HOOGSTE GOED**

Laat dit dan dienen als een schets van het goede, want men moet toch eerst een algemene schets maken en later de details aanbrengen. Wat met zorg geschetst is, kan trouwens iedereen uitwerken en tot in de details afwerken, dat weet men. Bij zo'n werk blijft de tijd zelf een bron van vondsten of in elk geval een goede hulp te zijn. Op die manier is ook de voortgang van de praktische wetenschappen tot stand gekomen: iedereen kan aanvullen wat er nog aan ontbreekt.

Men mag ook onze eerdere opmerkingen niet vergeten,³⁰ en niet op elk gebied dezelfde graad van precisie eisen maar in elk voorkomend geval rekening houden met de gegeven stof en de graad van precisie nastreven die het onderzoek past. Ook een timmerman en een landmeter zoeken immers allebei naar de rechte hoek, maar op een verschillende manier: de eerste voert zover die hoek nuttig is voor zijn werk, de tweede onderzoekt er het wezen en de eigenschappen van; hij beschouwt de waarheid. Op diezelfde wijze moet men ook op alle andere gebieden te werk gaan en voorkomen dat de bijzaken meer aandacht krijgen dan de hoofdzak. Evenmin mag men in elke materie op dezelfde wijze naar de oorzakelijke verklaring vragen: bij bepaalde materiete is het voldoende het feit dat³¹ correct aan te tonen, zoals in het geval van de principes. Het feit is een oorspronkelijk gegeven, een principe. Nu erkent men sommige principes door inductie.

1098 a 25
1098 a 30
1098 b
1103 b

1177 b 1. 23 Dat het volkomen goede 'in zichzelf volstaat' betekent niet dat het als een onafhankelijke grootheid op zichzelf bestaat maar wel dat het degene die het bezit onafhankelijk maakt. Wie het bezit heeft niets anders meer nodig. 24 Zie 1101 a 32-1101 b 7 en 1170 b 20-1171 a 21. 25 Zie glossarium, *telos*. 26 Een levend wezen kan zijn levensfuncties louter als een mogelijkheid bezitten of ze ook feitelijk uitoefenen of gebruiken. Dit onderscheid is al te vinden in Aristoteles, *Lof van de wijsbegeerte*, blz. 79. Zie ook 1095 b 32-34. 27 Geluk is dus: activiteit zodanig dat de

Boek 2

1 **GEWOONTE EN VOORTREFFELIJKHEID VAN KARAKTER**

1103 a 15
1103 a 20

Er zijn dus twee soorten voortreffelijkheid: die van intellect en die van karakter. Intellectuele voortreffelijkheid ontstaat en ontwikkelt zich vooral door onderricht; daar zijn bijgevolg ervaring en tijd voor nodig. Voortreffelijkheid van karakter is daarentegen het resultaat van gewoonte; vandaar ook dat haar naam in het Grieks maar weinig verschilt van het begrip gewoonte.¹ Het is dan ook duidelijk dat geen enkele voortreffelijkheid van karakter door natuurlijke aanleg in ons ontstaat.

1103 a 25

Wat van nature bestaat kan immers nooit door gewoonte veranderen. Zo kan een steen, die van nature valt, niet de gewoonte aannemen omhoog te gaan, al probeert men hem dat aan te leren door hem steeds weer omhoog te gooien, en zo flakkeren vlammen nooit naar beneden. Niets wat van nature zo is kan door gewoonte anders worden. Voortreffelijkheden ontstaan dus noch door natuurlijke aanleg noch tegen de natuur in; wel bezitten we de natuurlijke geschiktheid om ze te ontvangen, maar pas door gewoonte bereiken we onze volledige ontplooiing.²

1103 a 30

Ook is het zo dat van al onze natuurlijke eigenschappen wij eerst het vermogen bezitten en pas later de overeenkomstige activiteit uitoefenen. Dat is duidelijk het geval met onze zintuigen: niet door vaak te zien of te horen hebben wij de zintuigen gekregen, nee omgekeerd, doordat we ze hadden gingen we ze gebruiken, we kregen ze niet door ze te gebruiken.³

1103 b

Voortreffelijkheden van karakter verwerven we echter door ze eerst te beoefenen, zoals dit ook het geval is met technische vaardigheden. Wat we eerst moeten leren om het te doen, dat leren we immers al doende: door huizen te bouwen wordt men bouwmeester, door de citer te bespelen wordt men cierspeler. Zo worden we ook rechtvaardig door rechtvaardige daden te verrichten, matig door matig te handelen en dapper door ons dapper te gedragen. Dat wordt

1 Zie glossarium, *ethos*. Vergelijk Aristoteles, *Ethica Eudemia* 1220 a 37-1220 b 2. 2 Zie glossarium, *hexis*. 3 De vermogens kan men in drie klassen indelen: sommige zijn aangeboren, zoals de zintuigen; andere zijn het resultaat van gewoonte, bijvoorbeeld de bekwaamheid om fluit te spelen; weer andere zijn de vrucht van studie, zoals de technische vaardigheden. Alleen de vermogens die het resultaat zijn van gewoonte en studie vereisen de corresponderende activiteiten, de vermogens die aangeboren zijn niet.

Boek 2
1103 a 15
1103 a 20
1103 a 25
1103 a 30
1103 b

bevestigd door wat in de stadstaten gebeurt: de wetgevers maken hun medeburgers goed door hun bepaalde gewoonten bij te brengen. Dat is de bedoeling van elke wetgever, en wie daar niet in slaagt mist zijn doel. Hierdoor onderscheidt een goede staatsvorm zich van een slechte.

1103 b 5

Verder is het door dezelfde oorzaken, door dezelfde handelingen dat elke voortreffelijkheid ontstaat of teloor gaat. Dat is ook het geval met technische vaardigheden: door de citer te bespelen ontstaat zowel goede als slechte citspelers. Hetzelfde geldt voor bouwmeesters en alle andere beroepen: door goed te bouwen wordt men een goed bouwmeester, door slecht te bouwen een slechte. Anders hadden we namelijk helemaal geen leermeester nodig en zou iedereen van zijn geboorte af een goed of slecht vakman zijn. Zo is het nu ook met voortreffelijkheden van karakter: door de manier waarop wij met andere mensen transacties aangaan worden wij rechtvaardig of onrechtvaardig, en door ons herhaalde moedige of angstige gedrag in gevaarlijke omstandigheden worden wij dapper of laf. Hetzelfde geldt ook voor het terrein van begeerten en driften: sommige mensen worden matig en bedaard, andere onmatig en driftig, al naargelang zij zich op dat gebied op de ene of op de andere manier gedragen. Kortom karaktereigenschappen zijn het resultaat van activiteiten die er mee verwant zijn.

1103 b 15

1103 b 20

Daarom moeten wij onze activiteiten een bepaalde kwaliteit verlenen, want onze karaktereigenschappen volgen het onderscheid tussen onze activiteiten. Het maakt dan ook niet weinig verschil of wij meteen van jongs af aan de ene of de andere gewoonte aanleren, intengendeel, dat maakt zeer veel verschil, of liever gezegd het geeft de doorslag.

1103 b 25

2 WELKE GEWOONTEN BRENGEN VOORTREFFELIJKHEID VAN KARAKTER VOORT?

Het onderzoek dat ons hier bezighoudt beoogt niet zoals onze andere studies zuiver theoretische kennis. Dit onderzoek is er name-

lijk niet op gericht te weten wat voortreffelijkheid is, maar voortreffelijk te worden; anders zou het van geen enkel nut zijn. Daarom moeten wij onze aandacht op het gebied van het handelen richten, en onderzoeken hoe wij moeten handelen. Onze handelingen zijn immers bepaald voor de manier waarop onze karaktereigenschappen zich ontwikkelen.

1103 b 30

Welnu, de stelling dat men moet handelen in overeenstemming met de rechte rede is algemeen aanvaard en kan als basis van onze uiteenzetting gelden. Later⁵ zullen wij wel uiteenzetten wat de rechte rede is en hoe zij zich tot de voortreffelijkheden verhoudt. Maar laten we het hierover vooraf eens worden: de hele discussie over hoe men moet handelen blijft noodgedwongen beperkt tot een schets en kan geen mathematische nauwkeurigheid bereiken. Zoals we ook in het begin⁶ zeiden moeten de eisen die men aan een uiteenzetting stelt overeenstemmen met de behandelde materie. En op het gebied van het handelen en van wat nuttig is staat, evenals op het gebied van de gezondheid, niets vast en is niets onveranderlijk.

1104 a

1104 a 5

Geldt dit al voor een algemene uiteenzetting, een uiteenzetting over individuele gevallen moet nog veel verder afzien van nauwkeurigheid. Die vallen immers onder geen enkele vorm van kennis, onder geen enkel pakket van traditionele voorschriften.⁷ De handelende persoon moet zelf van geval tot geval nagaan wat de situatie vereist, net als in geneeskunde of navigatie.

1104 a 10

Hoewel de uiteenzetting waarmee we thans bezig zijn dus noodgewongen onnauwkeurig blijft, moeten we toch proberen ons nuttig te maken. In de eerste plaats moeten we dan inzien dat dingen zoals voortreffelijkheid van karakter plegen teloor te gaan door een tekort of een teveel. Dit zien we gebeuren—wat niet meteen zichtbaar is moet men immers duidelijk maken aan de hand van manifeste voorbeelden—met lichaamskracht en gezondheid: zowel te veel als te weinig oefening ondergraaft iemands lichaamskracht, en net zo ruïneren zowel te veel als te weinig eten en drinken iemands gezondheid, terwijl de juiste hoeveelheid daarvan gezondheid voortbrengt, vermeerderd en in stand houdt. Zo gaat het ook met matigheid, dapperheid en andere voortreffelijkheden. Wie voor alles op de loop gaat, overal bang voor is en tegenover niets standhoudt wordt laf, maar wie helemaal nergens bang voor is en overal op afgaat wordt vernietel.

1104 a 15

1104 a 20

4 Onder meer in de Academie (zie 1144 b 19-23): de uitdrukking 'rechte rede' vindt men ook bij Plato, *Plateno* 73a0 en 94a1, zij het in een andere betekenis. 5 In 1138 b 20, maar ook daar blijft de term onbepaald. 6 Zie 1094 b 13-1095 a 1. 7 Elk vakgebied (bijvoorbeeld de geneeskunde) bevat een 'pakket van technische regels en voorschriften' die de leerling door mondeling onderricht leende kennen als hij in een bepaald beroep werd ingewijd.

Handwritten notes and symbols at the bottom right of the page, including a circled '2' and various scribbles.

Enzo wordt iemand die zich aan elk genot overgeeft zonder zich er een te onttogen onmatig, maar wie als een lomperik elk genot vermijdt wordt op een bepaalde manier ongevoelig. Matigheid en dapperheid gaan dus teloor als gevolg van een teveel of tekort en worden in stand gehouden door een midden.⁸

Dezelfde handelingen zijn dus oorsprong en oorzaak zowel van ontstaan en groei van voortreffelijkheden als van hun teloorgang; en bovendien zal de activiteit van deze voortreffelijkheden wanneer ze eenmaal totstandgekomen zijn zich in diezelfde handelingen ontplooen. Zo gaat het immers ook met beter waarneembare verschijnselen zoals lichaamskracht: die ontstaat als men zich overvloedig voedt en zich veel lichamelijke inspanningen getroost, en het best daartoe in staat is nu juist wie sterk is. Dit geldt ook voor de voortreffelijkheden van karakter. Door ons genoegens te onttogen worden we matig, en eenmaal matig geworden zijn we het best in staat ons die te onttogen. En hetzelfde geldt voor dapperheid: als wij ons aanwennen gevaren te verrichten en te trotseren worden wij dapper, en eenmaal dapper zullen we het best in staat zijn gevaren te trotseren.

1104 a 25

1104 a 30

1104 a 35
1104 b

1104 b 5
1104 b 15

Als teken van welke vaste karaktereigenschappen iemand zich al of niet heeft eigengemaakt moet men het gevoel van genot of pijn nemen dat zijn handelingen vergezelt. Wie zich lichamelijke genoegens ontzeft en juist daaraan vreugde beleeft is matig, wie dat doet maar dat als een last ondervindt is onmatig. En wie gevaren trotseert en dat met vreugde doet, of in elk geval niet tot zijn verdriet, is dapper, maar wie dat doet tot zijn verdriet is lat. Voortreffelijkheid van karakter heeft namelijk te maken met gevoelens van genot en pijn. Onder invloed van genot handelen we verkeerd, onder invloed van pijn laten we na het edele te doen. Daarom, zegt Plato,⁹ moet men meteen van jongs af aan zo gevormd zijn dat men vreugde beleeft en pijn ervaart wanneer het behoort: daaruit bestaat de juiste opvoeding.

1104 b 10
1104 b 15

1104 b 15

8 Dapperheid en matigheid zijn typisch menselijke houdingen en kunnen dienen als model voor andere voortreffelijkheden: aan de hand van deze twee kunnen de algemene kenmerken van voortreffelijkheid worden geïllustreerd, met name het samenspel van rationaliteit en irrationaliteit en het kenmerk van een evenwicht tussen uiteren. 9 Plato, *Wetten* 653a-4.

straffing is immers een soort medische behandeling, en het is een medische behandeling eigen met tegengestelden te werken.¹⁰

Verder komt zoals we zojuist opmerkten de aard van elke karaktertrek tot uiting in betrekking en met betrekking tot dezelfde soort handelingen als waardoor het karakter van nature beter of slechter wordt. Mensen worden slecht onder invloed van gevoelens van genot en pijn, door ofwel de verkeerde genoegens te zoeken en ongenoegens te mijden, of ze op het verkeerde ogenblik te zoeken en te mijden, of op de verkeerde wijze of door welke andere vorm van verkeerdheid die de rede hier maar kan onderscheiden.

Daarom definiëren sommigen¹¹ de voortreffelijkheden van het karakter als vormen van onverstoortbaarheid en rust—zij het niet te recht, omdat zij dat zonder specifieke beweren, zonder daaraan toe te voegen in welke zin die wel en niet geboden zijn, wanneer wel en niet, en wat men daar verder nog aan toe kan voegen. Wij nemen dus aan dat het genoemde type van voortreffelijkheid in staat is met betrekking tot gevoelens van genot en pijn het beste te doen, en dat slechtheid juist het omgekeerde doet.

Ook de volgende punten kunnen ons nog helderheid verschaffen omtrent ditzelfde thema. Er zijn drie voorwerpen die men moet kiezen en drie voorwerpen die men moet mijden, te weten: het edele, het nuttige en het aangename, en hun tegengestelden het schandelijke, het schadelijke en het pijnlijke.¹² Ten aanzien van al deze objecten nu volgt een goed mens de rechte weg en een slecht mens de verkeerde. Dit is vooral duidelijk in het geval van genot. Genot is immers gemeenschappelijk aan mens en dier en het vergezelt alle voorwerpen van keuze: want ook het edele en het nuttige blijven aangenaam te zijn.

Verder is de ontvankelijkheid voor genot met elk van ons meegegroeid van onze prilste jeugd af. Daarom is het zo moeilijk dat gevoel, waarvan ons leven zo diep doordrenkt is, uit te wissen.

Genot en pijn vormen ook de maatstaf waarmee wij, sommigen meer dan anderen, onze handelingen beoordelen. Om die reden moet al onze aandacht zich noodzakelijkerwijs op deze verschijnselen toespitsen. Het is immers van niet gering belang voor ons handelen of we vreugde en pijn op de juiste of op de verkeerde wijze ervaren.

Tenslotte is zoals Heraclitus zegt genot nog moeilijker te be-

te maken
te verslechteren
te verbeteren
te verslechteren
te verbeteren

10 Zie voor de gedachte dat straf bijdraagt tot genezing ook Plato, *Gorgias* 480a6-66.

Het behoort tot de traditionele uitgangspunten van de antieke geneeskunde zoals bekend uit het werk van Hippocrates, dat een zieke kan worden genezen met behulp van de tegendelen van bestaande symptomen, bijvoorbeeld koorts (warmte) met behulp van verkoeling (koude). 11 Wie wordt bedoeld is niet met zekerheid vast te stellen. Wellicht gaat het idee van 'zielerust' terug op Democritus. Men kan ook denken aan de cynici of aan Spensippus, wiens leer wordt samengevat in 1153 b 5-7.

strijden dan een opwelling van woede.¹³ En zowel kundigheid als voortreffelijkheid treedt altijd in de moeilijkste zaken aan de dag, want ook een goed resultaat is meer waard als de opgave moeilijker is. Dus ook om die reden moet de voortreffelijkheid evenals de politiek¹⁴ alle aandacht richten op de gevoelens van genot en pijn. Wie daar goed mee omgaat zal goed zijn, wie er slecht mee omgaat slecht.

We zijn dus tot de volgende vaststellingen gekomen: voortreffelijkheid heeft betrekking op gevoelens van genot en pijn, de handelingen die voortreffelijkheid voortbrengen zijn dezelfde die haar versterken en die als ze niet tot eenzelfde einde worden gebracht haar doen verdwijnen; en de handelingen die voortreffelijkheid hebben voortgebracht zijn dezelfde waarin zij haar activiteit aan de dag legt.

3 GEDRAGEN HOUDING

Men kan hier evenwel de volgende tegenwerping maken: hoe komen wij ertoe te beweren dat men rechtvaardig moet handelen om rechtvaardig te worden en matig moet handelen om matig te worden? Als men immers rechtvaardig of matig handelt is men toch al rechtvaardig of matig, net zoals men een grammaticus of een musicus is als men de regels van de grammatica of de muziek toepast.¹⁵

Misschien geldt dat niet eens voor de technische vaardigheden, want het is best mogelijk dat men bij toeval of op aanwijzing van iemand anders een regel van de grammatica correct toepast. En dus zal men pas een grammaticus zijn, wanneer men een regel van de grammatica correct toepast en dat op de wijze van een grammaticus doet, dat wil zeggen, volgens de grammaticale kennis die men zelf bezit.

Verder bestaat er niet eens gelijkens tussen technische vaardigheden en voortreffelijkheden van het karakter. Wat de vaardigheden voortbrengen heeft namelijk zijn waarde in zichzelf; het volstaat dus dat die producten uiteindelijk een bepaalde kwaliteit bezitten. Handelingen overeenkomstig de voortreffelijkheid daarentegen zijn niet zonder meer rechtvaardig of matig als zijzelf een bepaald karakter bezitten; ook de handelende persoon moet een bepaalde innerlijke houding bezitten wanneer hij die handelingen verricht. Ten eerste

Volgens Aristoteles, *Ethica Eudemia* 1222 a 3, was deze definitie ook gangbaar in de kringen van de Academie. De eliminatie van de emoties uit het morele leven is in Aristoteles' ogen onjuist; het verdient de voorkeur de rol van genot en pijn te erkennen en de begrenzingen daarvan aan te geven. 12 Dit onderscheid is bij Aristoteles (*Topica* 105 a 27 en 118 b 27-37) gangbaar en zal opnieuw aan de orde komen bij de bespreking van vriendschap in 1156 a 6-1156 b 32. 13 Het is een zware opgave tegen het hart (*thumos*) te strijden, want waarop het zijn zinnen heeft gezet, dat koopt het ▶

5 VOORTREFFELIJKHEID VAN KARAKTER IS EEN HOUDING DIE HET MIDDEN WEET TE KIEZEN

Wij moeten de voortreffelijkheid evenwel niet alleen definiëren als een soort karakterhouding; we moeten ook preciseren wat voor soort karakterhouding zij is. Laten we dan opmerken dat elke voortreffelijkheid datgene waarvan zij de voortreffelijkheid is in een goede toestand brengt en het ook zijn functie goed doet uitvoeren. De voortreffelijkheid van de ogen bijvoorbeeld maakt zowel de ogen zelf als hun functioneren voortreffelijk; dankzij de voortreffelijkheid van onze ogen kunnen we goed zien. Evenzo maakt de voortreffelijkheid van het paard het paard voortreffelijk, en tegelijk goed in rennen, zijn ruter dragen, en standhouden tegenover de vijand. Als dat nu in alle gevallen zo is zal de voortreffelijkheid van de mens eveneens bestaan in een toestand die de mens goed maakt en die hem zijn eigen functie goed doet uitvoeren. Hoe dat mogelijk is hebben we al gezegd,¹⁶ en het zal ook nog op de volgende manier duidelijk worden, als we namelijk inzien wat de specifieke aard van voortreffelijkheid is. In elke continue en dus oneindig deelbare grootheid kan men namelijk een groter, een kleiner of een gelijk deel onderscheiden, en dat zowel met betrekking tot het object zelf als met betrekking tot ons. Het gelijke deel is dan een soort midden tussen een teveel en een tekort.¹⁷ Met het midden van het object bedoel ik het punt dat op gelijke afstand tot de beide uitersten staat; en dat punt is een en hetzelfde voor iedereen. En onder het midden met betrekking tot ons versta ik datgene wat noch te veel noch te weinig is; dat midden is noch een noch hetzelfde voor iedereen. Als bijvoorbeeld tien veel is en twee weinig, dan geldt zees als het midden met betrekking tot het onderwerp; want zees is evenveel groter dan twee als tien groter is dan zes. Dat is het midden in een rekenkundige reeks. Daarentegen moet men het midden met betrekking tot ons niet zo opvatten. Als bijvoorbeeld voor iemand tien pond voedsel veel is en twee pond weinig zal zijn trainer daarom nog geen zes pond voorschrijven. Het kan best zijn dat ook die portie te groot of te klein is voor de betrokken persoon: voor een Milo is ze te klein

handelen. 16 Aangezien Aristoteles hier een redenering door eliminatie toepast is het geel drie belangrijk. Bedoeld wordt dat voortreffelijkheid een kwaliteit is (1103 a 22); volgens Aristoteles, *Categoriae* 8 b 27-9 b 26, bestaan er vier types kwaliteit, waarvan er maar drie in de ziel kunnen voortkomen. 17 Zie 1103 a 15-1103 b 26. 18 Zie 1104 a 11-26. 19 De voortreffelijke handeling wordt hier vergeleken met een harmonisch kunstwerk. De achtergrond vormen klassiek Griekse opvattingen van proportie en harmonie zoals toegepast in beeldhouwkunst, architectuur en andere schone ▶

maar voor een beginnening in de atletiek te groot. En hetzelfde geldt voor lopen en worstelen.

1106 b 5

Zo mijdt dus elke deskundige het teveel en het tekort; hij zoekt het midden en kiest dat ook—niet het midden van het object, maar het midden in relatie tot ons. Op deze manier brengt dus elke vorm van kennis zijn taak tot een goed einde, door zich op het midden te richten en zijn prestaties daarop af te stemmen. Vandaar de gewoonte om bij geslaagde prestaties op te merken dat men er niets aan toe of af kan doen, omdat men aanneemt dat een teveel en een tekort het evenwicht verstoren terwijl het midden dat in stand houdt. En zoals we zeggen houden goede vaklui en kunstenaars in hun werk dat doel voor ogen.

1106 b 10

Voortreffelijkheid nu is, evenals de natuur, preciezer en beter dan elke technische vaardigheid. En dus moet zij op het midden gericht zijn. Ik heb het hier uiteraard over voortreffelijkheid van karakter. Die heeft immers betrekking op emoties en handelingen, en daarbij zijn een teveel, een tekort en een midden mogelijk. Men kan bijvoorbeeld bang zijn, durven, begeren, woedend zijn, medelijden hebben en in het algemeen genot of pijn ervaren, en dat zowel te veel als te weinig, en beide zijn verkeerd. Deze gevoelens op het juiste ogenblik ervaren, om de juiste dingen, tegenover de juiste personen, met de juiste bedoeling en op de juiste manier, dat is tegelijk het midden en het beste,²⁰ en dat is precies wat voortreffelijkheid kenmerkt. Op een zelfde manier kan men ook bij handelingen een teveel, een tekort en het midden onderscheiden.

1106 b 15

Aan de andere kant heeft voortreffelijkheid van karakter te maken met gevoelens en handelingen waarbij het teveel fout is en het tekort afgekeurd wordt, terwijl het midden geprezen wordt en het juiste tref; en dat zijn allebei kenmerken van voortreffelijkheid. Voortreffelijkheid van karakter is dus een soort midden, in zover zij namelijk op het midden gericht is.

1106 b 20

Verder kan men op veel manieren foutief handelen—zoals de pythagoreeërs het al voorstelden behoort het kwaad tot het onbegrensde en het goede tot het begrensde—terwijl er maar één manier is om het juiste te treffen.²¹ Daarom is het ene ook gemakkelijk en het andere moeilijk: het doel missen is gemakkelijk, het treffen is moeilijk. Ook om deze reden zijn het teveel en het tekort kenmerkend voor

1106 b 25

kunsten. In die context worden begrippen als 'midden' en 'harmonie' uitgedrukt in verhoudingsgetallen, als getalsmatige proporties van kwantitatieve en dus meetbare grootheden. ²⁰ Deze condities zijn doelmatig gezien de beste, zie glossarium, *dein*. ²¹ De metafoor van boogschutter en doel, die al werd gebruikt in 1094 a 24-25, is gangbaar zowel bij Aristoteles (*Metaphysica* 993 b 4) als bij Plato (*Philabus* 60a3-4). Aristoteles werkt het hiernee verwoorde inzicht uit in 1109 a 20-1109 b 26.

1106 b 30

1106 b 35 slechtheid en het midden voor voortreffelijkheid: 'goed is men op één manier, slecht op een keur aan manieren.'²²

6 DE DEFINITIE VAN VOORTREFFELIJKHEID

Voortreffelijkheid is dus een karakterhouding die ons in staat stelt een keuze te maken en die het midden houdt met betrekking tot ons, een midden dat bepaald wordt door de rede, dat wil zeggen, zoals een verstandig mens het zou bepalen.

THEXIS

TLOCOS

TMESON

Het is een midden tussen twee slechte eigenschappen waarvan de ene wordt gekenmerkt door een teveel en de andere door een tekort. Het is ook een midden doordat sommige slechte eigenschappen onder de juiste maat blijven en andere die overschrijden, zowel op het gebied van het voelen als van het handelen, terwijl voortreffelijkheid het midden weet te vinden en ook kiest. Daarom is voortreffelijkheid in wezen en volgens de definitie van haar essentie een midden, maar vanuit het standpunt van het beste en het geslaagde is zij een uiterste.

Toch is het niet mogelijk bij elke handeling en bij elk gevoel een midden te onderscheiden. Er zijn er namelijk waarvan alleen de naam al impliceert dat ze slecht zijn, bijvoorbeeld leedvermaak, schaamteloosheid, afgunst, en onder de handelingen overspel, diefstal en moord. Al deze en dergelijke gevoelens en handelingen danken hun naam daaraan dat zij zelf slecht zijn, niet het teveel en het tekort aan elk van hen. Het is bijgevolg onmogelijk zich met betrekking tot deze oit juist te gedragen, hier is men altijd fout. Goed of slecht is in dergelijke gevallen ook niet afhankelijk van omstandigheden, bijvoorbeeld of men met de juiste vrouw, op het juiste ogenblik en op de juiste manier overspel pleegt: nee, het feit zonder meer dat men welk van deze dingen dan ook doet is verkeerd. Anders zou men net zo goed kunnen denken dat er ook bij onrechtvaardig, laf en onmatig gedrag een midden, een teveel en een tekort bestaan. Op die manier zal men namelijk gaan spreken van een midden van een teveel of tekort, van een teveel van een teveel en een tekort van een tekort. Net zo min echter als men bij matigheid en dapperheid een teveel en een tekort kan onderscheiden, omdat het midden in zekere zin een uiter-

1107 a 10

1107 a 15

1107 a 20

ste is, zo is er ook bij de genoemde handelingen en gevoelens geen midden, teveel of tekort mogelijk: men is fout hoe men ze ook be-drijft. In het algemeen is er van een teveel en een tekort evenmin een midden mogelijk als van een midden een teveel en een tekort.

1107 a 25

²² De herkomst van dit citaat is onbekend.

6 GELUK

EUDAIMONIA

Nu wij onze ideeën over de verschillende soorten voortreffelijkheid, vriendschap en genot uiteengezet hebben rest ons nog in grote trekken het geluk te bespreken, daar wij dit als het doel van het menselijk handelen beschouwen. Als we ons voor de geest halen wat we vroeger al gezegd hebben kan onze uiteenzetting bekroper zijn.

Welnu, we hebben gezegd⁴⁷ dat geluk geen innerlijke houding is; in dat geval kan het immers ook toebehoren aan iemand die zijn leven lang slaapt en het leven leidt van een plant,⁴⁸ of aan iemand die wordt getroffen door het grootste ongeluk.⁴⁹ Als dit nu onaanvaardbaar is en we geluk veel eer zoals we eerder zeiden⁵⁰ als een activiteit moeten beschouwen, en als sommige activiteiten noodzakelijk zijn en begeerlijk omwille van iets anders maar andere begeerlijk op zichzelf, dan is het duidelijk dat men geluk moet rekenen tot de activiteiten die begeerlijk zijn op zichzelf⁵¹ en niet onder die welke dat zijn om iets anders.⁵² want geluk heeft niets nodig, het heeft aan zichzelf genoeg.

Op zichzelf begeerlijk zijn activiteiten waarbij men niets anders nastreeft dan de activiteit zelf.⁵³ Van dit type zijn, zo meent men, voortreffelijke handelingen; want serieuze, edele en voortreffelijke daden verrichten is iets dat begeerlijk is omwille van zichzelf. Maar ook amusement en spel rekent men tot dit type.⁵⁴ Men begeert die immers niet omwille van iets anders; mensen ondervinden er immers meer schade dan voordeel van, doordat zij hun gezondheid en bezit ervoor verwaarlozen.

Toch nemen de meeste mensen die voor gelukkig doorgaan hun toevlucht tot dit soort tijdpasseringen. Vandaar dat zij die in dit soort tijdpasseringen handig zijn bij trannen in de gunst staan: zij maken zich namelijk in alles wat een tiran zich wenst tot aangenaam gezelschap; en aan zulke mensen hebben tirannen behoefte. Zo ontstaat de indruk dat spel en amusement bijdragen tot geluk doordat machthebbers er hun vrije tijd mee doorbrengen. Maar dit soort mensen heeft waarschijnlijk geen bewijskracht. Machtsuitoefening impliceert immers geen morele voortreffelijkheid en ook geen verstand, en daardoor komen de serieuze en voortreffelijke activiteiten voort. Evenmin moet men, als dit soort mensen bij gebrek aan gevoel voor zuiver en

1176 a 30

1176 a 35

1176 b

1176 b 5

1176 b 10

1176 b 15

is geen wordingsproces van wat ondeelbaar is; zie Aristoteles, *Metaphysica* 1044 b 21-28. 35 Zie glossarium, *dynamis*. 36 De interpretatie van de cruciale zinsende volgens welke 'genot de activiteit vervolmaakt' wordt belemmerd door het feit dat Aristoteles alleen aangeeft wat de verhouding tussen genot en activiteit *niet* is, en dat de vergelijkingen die hij gebruikt geen onduidelzinnige conclusie toelaten over het type causaal verband dat bestaat tussen genot en activiteit. Dit suggereert dat er verschillende types van causaliteit bestaan, en dus verschillende manieren zijn om een ▶

edel genot zijn toevlucht neemt tot lichamelijk genot, dat lichamelijk genot daar begeerlijker om achten. Ook kinderen geloven immers dat de dingen waaraan zijzelf waarde hechten de beste zijn. Het spreekt vanzelf dat net zo goed als kinderen en volwassen mensen, ook slechte mensen en goede mensen aan verschillende dingen waarde hechten. Welnu, zoals we al vaak hebben gezegd,⁵⁵ zijn de dingen zowel waardevol als aangenaam die dat zijn in de ogen van een serieuze en voortreffelijk mens. Nu is in ieders ogen die activiteit het meest begeerlijk die overeenstemt met zijn eigen innerlijke houding; en bijgevolg is dat voor een serieuze en voortreffelijk mens de activiteit die overeenstemt met voortreffelijkheid. Geluk bestaat dus niet uit vermaak.⁵⁶ Het zou immers absurd zijn als het doel van de mens bestond in vermaak, en men zich zijn hele leven lang zou inspannen en ellende zou doorstaan om zich te kunnen vermaken. We kiezen namelijk zowat alles omwille van iets anders, behalve geluk; want dat is het doel. Maar zich serieus aan zijn taak wijden en inspanning getuosten omwille van vermaak is dwaas en al te kinderlijk. Zich vernaken om zich serieus aan zijn taak te kunnen wijden daarentegen, zoals Anacharsis voorstelt, dat wordt als juist beschouwd. Vermaak is immers een soort ontspanning, en een mens heeft ontspanning nodig,⁵⁷ omdat hij niet ononderbroken kan werken.⁵⁸ Ontspanning is dus geen doel; ze is er omwille van de activiteit.

1176 b 20

1176 b 30

1176 b 35

1177 a

1177 a 5

1177 a 10

Naar men algemeen aanneemt, is een gelukkig leven een voortreffelijk leven; en zo'n leven vereist serieuze inspanning en bestaat niet uit vermaak. Wij beweren dan ook dat serieuze dingen superieur zijn aan dingen die ons aan het lachen maken en vernaken. Ook zeggen we dat de activiteit van wat ook maar van geval tot geval superieur is—van het betere deel in ons of van een beter mens—meer serieus is: de activiteit van wat beter is is nu eenmaal superieur en draagt daardoor meer bij tot geluk. En van lichamelijke genoegens kan iedereen genieten, een slaaf even goed als de meest voortreffelijke persoon. Maar niemand kan een slaaf doen delen in geluk, tenzij hij hem ook doet delen in het leven van een vrij man.⁵⁹ Geluk bestaat dus, zoals we al eerder hebben gezegd,⁶⁰ niet in dit soort tijdpasseringen maar in voortreffelijke activiteiten.

activiteit te vervolmaken. 37 Het waargenomen object oefent een werking uit, het is actief, het waarnemend subject ondergaat de werking en is passief. Bij deze combinatie kan de beste en meest aangename activiteit ontstaan. 38 De dispositie vervolmaakt de activiteit omdat zij de actieve bron is waaruit de activiteit ontspringt. Dankzij een goede dispositie ofte wel voortreffelijkheid ontstaan er voortreffelijke volkomen activiteiten die deze dispositie tot uitdrukking brengen. Zie 1115 b 21. Dit geldt niet voor het genot: dat is geen bron van activiteit maar een soort doel, iets als de waarneming ▶

7 VOLMAAKT GELUK BESTAAT IN BESCHOUWELIJKE ACTIVITEIT

Maar als geluk activiteit in overeenstemming met voortreffelijkheid is ligt het in de rede dat het activiteit zal zijn in overeenstemming met de hoogste voortreffelijkheid, en dat zal de voortreffelijkheid zijn van wat in ons het beste⁶¹ is. Of dit nu het verstand⁶² is of iets anders—iets uiteraard dat naar men aanneemt van nature regeert en leidt en inzicht heeft in wat edel en goddelijk is, of dit nu ook zelf goddelijk is dan wel van alles in ons het meest goddelijk—de activiteit van dit beste bestanddeel in overeenstemming met zijn eigen voortreffelijkheid zal volmaakt geluk zijn.⁶³ Dat deze activiteit beschouwelijk van aard is hebben we al gezegd. Men zal het erover eens zijn dat deze conclusie overeenstemt zowel met wat we eerder⁶⁴ hebben gezegd als met de waarheid. Beschouwelijke activiteit is immers de hoogste activiteit. Het verstand is immers ook het hoogste van al wat in ons is, en van alle voorwerpen van kennis zijn de hoogste die van het verstand. Verder is deze activiteit de meest bestendige. We kunnen ons immers meer ononderbroken wijden aan filosofische studien dan enige andere handeling verrichten. Ook menen wij dat geluk vermengd moet zijn met genot, en de activiteit van het filosofisch inzicht is—iedereen erkent dat—de aangenaamste van alle voortreffelijke activiteiten. In elk geval neemt men algemeen aan dat het streven naar filosofisch inzicht genoegens van wonderbare zuiverheids⁶⁵ en bestendigheid in zich sluit; en men kan verwachten dat het aangenaam is zijn tijd door te brengen met weten dan met het streven ernaar. Ook de zogeheten onafhankelijkheid⁶⁶ zal men bovenal aantreffen bij de beschouwelijke activiteit. Dingen noodzakelijk voor het leven heeft een filosoof immers net zo goed nodig als een rechtvaardig mens en alle andere karaktertypen, maar eenmaal afdoend uitgerust met dergelijke goederen heeft een rechtvaardig persoon nog mensen nodig ten opzichte van wie en te midden van wie hij zijn rechtvaardigheid in praktijk kan brengen, en iets dergelijks geldt voor een matig mens, een dapper mens en alle anderen. Daarentegen kan een filosoof zich ook wanneer hij alleen is wijden aan studie, en hoe meer hij filosoof is hoe meer hij dat vermogen wellicht lukt het hem nog beter als hij

van de schoonheid van de activiteit zelf. 39 Metatysisch is de mens een wezen samengesteld uit mogelijkheid en effectuering. Hetgeen hem moe maakt en zijn activiteit onderbreekt is de overgang van mogelijkheid naar feitelijke verwezenlijking, zie Aristoteles, *Metaphysica* 1050 b 22-28. 40 Dat alle mensen naar genot streven is begrijpelijk omdat er een nauw verband bestaat tussen leven, activiteit en genot, maar het is geen bewijs voor Eudoxus' stelling dat genot het hoogste goed is. 41 Zie glossarium, *telos*. 42 Aristoteles bestrijkt in dit hoofdstuk de opvatting van de heido- ▶

1177 b daar helpers bij heeft, maar hij is desalniettemin onafhankelijk boven alle anderen. Ook zal men erkennen dat de beschouwelijke activiteit als enige geliefd is omwille van zichzelf. Buiten het studeren zelf levert zij immers niets op, terwijl we uit praktische activiteiten naast de handeling zelf nog een groter of kleiner voordeel behalen.

1177 b 5 Ook neemt men algemeen aan dat geluk vrije tijd impliceert— we zijn immers druk bezig ten einde daarna vrije tijd te hebben, zoals we ook oorlog voeren om daarna in vrede te leven. Nu ontwikkelende praktische voortreffelijkheden hun activiteit in politieke of in militaire aangelegenheden; maar handelingen op dit gebied zijn zoals men weet onvermijdelijk met vrije tijd. Oorlogshandelingen zijn zelfs geheel en al tegengeseld aan vrije tijd; niemand verkliest oorlog te voeren of stuurt aan op oorlog omwille van de oorlog; we zouden iemand wel heel bloeddorstig vinden als hij zich zijn vrienden tot vijanden zou maken om strijd en bloedvergieten uit te lokken. Maar ook de activiteit van een burger die deel neemt aan politiek is onvermijdelijk met vrije tijd: buiten het eigenlijke deelnemen probeert hij ook macht en aanzien te verwerven, of in elk geval geluk voor zichzelf en zijn medeburgers—een geluk dat van de politieke activiteit onderscheiden is en dat we duidelijk ook zoeken als iets dat daarvan onderscheiden is. Als dus onder de voortreffelijke handelingen de politieke en de militaire handelingen uitmuntten in schoonheid en grootheid, en als deze handelingen onvermijdelijk zijn met vrije tijd, en een doel nastreven en niet omwille van zichzelf begeerlijk zijn; en als men daarentegen aanneemt dat de activiteit van het verstand, die beschouwelijke is, zich onderscheidt in serieuze toewijding, en geen doel buiten zichzelf nastreeft, en een eigen genot inhoudt, een genot dat de activiteit doet toenemen; en als onafhankelijkheid, vrije tijd en een onvermijdelijk zijn voorzover deze dingen een mens gegeven zijn, en al het andere dat aan een volkomen gelukkig mens wordt toegeschreven, kennelijk samenhangen met deze activiteit; welnu, dan zal het volmaakte geluk van de mens bestaan in deze activiteit, mits zij zolang duurt als een leven nodig heeft om zijn voltooiing te bereiken; want niets wat tot het geluk behoort is onvolledig.

1177 b 25 Maar zo'n leven gaat een mens eigenlijk te boven: niet in zoverre hij mens is zal hij zo leven, maar in zoverre hij iets goddelijks in zich heeft. En zozeer als dit goddelijke superieur is aan de mens als

nisten, die menen dat genietingen niet van elkaar verschillen in soort omdat ze in hun kwaliteit van genot identiek zijn, welke oorsprong ze ook hebben (zie Plato, *Philebus* 12c7-e2). Zijn argumenten berusten op de hiervoor (1174 b 15-1175 a 17) beschreven relatie tussen genot en activiteit. 43 Natuurlijke voorwerpen zoals dieren en planten zijn voltooid wanneer ze tot volle wasdom zijn gekomen, kunstmatige voorwerpen zoals een tekening of een huis zijn voltooid wanneer ze het doel hebben bereikt dat door hun maker is bepaald. 44 Gezichtsvermogen, gehoor en reuk noemt Aristot- ▶

samengesteld wezen, evenzeer is ook de activiteit hiervan superieur aan de andere soort voortreffelijke activiteit. Als het verstand dus in vergelijking met de mens iets goddelijks is, dan is ook het leven volgens het verstand goddelijk in vergelijking met het menselijke leven.

Men moet niet iusteren naar hen die de mens aannamen als mens alleen te denken aan wat menselijk is, als sterveling alleen te denken aan wat sterfelijk is; integendeel, zoveel het mogelijk is moet een mens zich gedragen alsof hij onsterfelijk is⁶⁷ en alles doen om te leven in overeenstemming met het hoogste dat hij in zich heeft. Want ook al is dat maar gering in massa, des te meer overtreft het al het andere in kracht en waarde. Men kan zelfs zeggen dat dit hetgeen is wat elk mens eigenlijk is, gegeven dat het het gezaghebbende en het beste deel in hem is.⁶⁸ Dan zou het wel absurd zijn als een mens niet zijn eigen leven zou verliezen maar dat van een ander. En wat we al eerder hebben gezegd⁶⁹ is ook nu weer van toepassing: wat elk wezen van nature eigen is is voor dat wezen het beste en het aangenaamste; en bijgevolg is dat voor een mens het leven volgens het verstand, omdat het verstand immers meer dan wat ook de mens zelf is. Dit leven is dus ook het gelukkigste.⁷⁰

1178 a

1178 a 5

8 LEVEN VOLGENS HET VERSTAND IS SUPERIEUR

In tweede instantie is ook het leven volgens de andere soort van voortreffelijkheid gelukkig.⁷¹ De activiteiten in overeenstemming met die soort voortreffelijkheid zijn immers puur menselijk.⁷² Rechtvaardige, dappere en andere voortreffelijke daden verrichten wij immers in relatie tot elkaar, door in transacties, als werkgever en bij alle mogelijke soorten handelingen en ook in onze gevoelens in acht te nemen wat iedereen toekomt. Al die verschijnselen zijn klaarlijklijkelijk puur menselijk. Naar men aanneemt komen bepaalde verschijnselen ook voort uit de fysieke constitutie en is voortreffelijkheid van karakter in menig opzicht nauw verwoven met gevoelens.⁷³ Ook verstandigheid is nauw verbonden met voortreffelijkheid van karakter en omgekeerd, gegeven dat de principes van verstandigheid worden bepaald door goede karaktereigenschappen en de juistheid van de ka-

1178 a 10

1178 a 15

telos 'zuiver' omdat ze in tegenstelling tot smaak en tastzin geen rechtstreeks contact impliceren met het voorwerp dat wordt waargenomen. Zie Aristoteles, *De anima* 434 b 10-25. 45 Bij andere levende wezens bestaan alleen gelijkssoortige genoegen; bij mensen kunnen genoegen van individu tot individu verschillen. Dit neemt niet weg dat Aristoteles ook bij de mens een vorm van genot ontdekt die specifiek de mens eigen is, namelijk het genot dat een voortreffelijk mens ervaart, zie 1166 a 11-15. 46 Zie 1113 a 22-33. 47 Zie 1095 b 31-1096 a 2, 1098 b 32-1099 a 7. 48 Zie Aristoteles, ▶

1178 a 20 raktereigenschappen wordt bepaald door de verstandigheid.⁷⁴ Maar omdat goede karaktereigenschappen ook samenhangen met gevoelens moeten zij betrekking hebben op de mens als samengesteld wezen. De voortreffelijkheden van dit samengestelde geheel zijn puur menselijk; bijgevolg is ook het leven in overeenstemming met deze voortreffelijkheden puur menselijk, evenals het geluk dat daarop is gebaseerd. Daarentegen is voortreffelijkheid van het verstand gescheiden van het lichaam. Laten wij voor deze kwestie hiertoe volstaan, want een gedetailleerde uiteenzetting gaat onze opzet te boven.⁷⁵

Men zal ook erkennen dat voortreffelijkheid van het verstand maar weinig uitwendige voorzieningen nodig heeft, of in elk geval minder dan voortreffelijkheid van karakter. Immers, laten we aan nemen dat beide de voor het leven noodzakelijke dingen nodig hebben en wel in gelijke mate—al besteedt wie aan het politieke leven deelneemt wel meer zorg aan zijn lichaam en alles wat daar bij hoort—want in dit opzicht zullen ze elkaar niet veel onlopen. Als het daarentegen om hun specifieke activiteiten gaat zal het verschil tussen beide aanzienlijk zijn. Een vrijgevig persoon zal immers geld nodig hebben om vrijgevig te kunnen handelen, en ook een rechtvaardig mens zal geld nodig hebben om bewezen diensten te kunnen vergoeden—wat mensen willen is hun immers niet aan te zien, en ook mensen die niet rechtvaardig zijn doen alsof ze de wil hebben om rechtvaardig te handelen. Een dapper man heeft een troepenmacht nodig als hij inderdaad een moedige daad wil volbrengen, en een matig mens moet eerst in de gelegenheid zijn om ergens aan toe te geven; hoe kan hij of een van de eerdergenomenen anders zijn ware aard laten zien? Er wordt getwist over de vraag wat de doorslaggevende factor in voortreffelijkheid is, de keuze⁷⁶ of de daden, maar men ervan uitgaat dat zij gelogen is in beide. Welnu, haar volkoren vorm zal duidelijk gelegen zijn in keuze zowel als daden. Maar voor het ver richten van daden zijn heel wat dingen vereist, en meer naarmate die daden groter en edeler zijn. Daarentegen heeft wie zich aan filosofische studie wijdt van dit alles niets nodig, althans voor de uitvoering van zijn activiteit; integendeel, het zijn om zo te zeggen zelfs hinderpalen, althans voor zijn studie; maar in zoverre hij mens is en met verschillende andere mensen samenleeft wenst hij goede karakterei-

1178 a 30

1178 a 35

1178 b

1178 b 5

Ethica Eudemia 1216 a 3-9. 49 In 1100 a 8 en 1101 a 8 is het voorbeeld Platonius. 50 Zie 1098 a 5-7 en 17-18. 51 In 1096 b 18-19 worden de volgende voorbeelden gegeven van intrinsiek goede dingen: verstandigheid, gezichtsvermogen, bepaalde vormen van genot en aanzien. 'Want zelfs als we deze ook omwille van iets anders nastreven, zal men ze toch tot de intrinsiek goede dingen rekenen'. Alleen van genot kan men zeggen dat we het op geen enkele manier ook omwille van iets anders nastreven. 52 Zijn brood verdienen is noodzakelijk om te overleven, en daarom ▶